

פרשת ויקהל-פקודי

ד"ר ברכי אליצור

"ותחזינה עיננו בשובך לציון" – הערגה למקדש והחשש מבניינו במהלך הדורות

אולם ניתן לשער באמצעותם מדוע גם בימינו סוגיית חשיבות בנין המקדש בהווה איננה זוכה לקונצנזוס מקרב כל קצות הקשת היהודית דתית בארץ ובעולם.

במקרא

בעיונינו לפרשת תצווה עמדנו על מאפיין מרכזי של פרשת ויקהל בהדגשה הבולטת של תיאור ההתגייסות הנלהבת של העם לבנין המשכן:

"וַיָּבֹאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נָשָׂא לְבוֹ וְכָל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֶתוֹ הֵבִיאוּ אֶת תְּרוּמַת ה' לְמִלְאֶכֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְלִכְל עֲבֹדָתוֹ וּלְבִגְדֵי הַקֹּדֶשׁ: וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנְּשִׁים כָּל נָדִיב לֵב הֵבִיאוּ חֹחַ וְנָזָם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל כְּלֵי זָהָב וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפֶת זָהָב לַה': וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים הֵבִיאוּ: כָּל מְרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וַיִּנְחֹשֶׁת הֵבִיאוּ אֶת תְּרוּמַת ה' וְכָל אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל מִלְאֶכֶת הָעֲבֹדָה הֵבִיאוּ: וְכָל אִשָּׁה חַכְמַת לֵב בְּיָדֶיהָ טוֹו וַיָּבִיאוּ מִטְוֶה אֶת הַתְּכֵלֶת וְאֶת הָאַרְגָּמָן אֶת תוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת הַשֵּׁשׁ: וְכָל הַנְּשִׁים אֲשֶׁר נָשָׂא לְבָן אֶתְנָה בְּחֶכְמָה טוֹו אֶת הָעִזִּים: וְהַנְּשִׂאִים הֵבִיאוּ אֶת אַבְנֵי הַשֹּׁהַם וְאֶת אַבְנֵי הַמַּלְאִים לְאַפּוֹד וְלַחֹשֶׁן: וְאֶת הַבָּשָׂם וְאֶת הַשָּׁמֶן לְמֹאֹר וְלַשָּׁמֶן הַמְּשַׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים: כָּל אִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לָבָם אֶתֶם לְהֵבִיא לְכָל מִלְאֶכֶת אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת בְּיַד מֹשֶׁה הֵבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות ל"ה, כ"א-כ"ט)

"וְעֵשָׂה בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב וְכָל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חֶכְמָה וַתְּבוּנָה בְּהֵמָה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִלְאֶכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה': וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל בְּצִלְאֵל וְאֶל אַהֲלִיאֵב וְאֶל כָּל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חֶכְמָה בְּלִבּוֹ כָּל אֲשֶׁר נָשָׂא לְבוֹ לְקַרְבָּה אֶל מִלְאֶכֶת לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ: וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה אֶת כָּל הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הֵבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִלְאֶכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד נְדָבָה בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר: וַיָּבֹאוּ כָּל הַחֶכְמִים הָעֹשִׂים אֶת כָּל מִלְאֶכֶת הַקֹּדֶשׁ אִישׁ אִישׁ מִמִּלְאֶכְתּוֹ אֲשֶׁר הֵמָּה עֹשִׂים"

(שם, ל"ו, א'-ד')

ההתלהבות הסוחפת גרמה לכך שבשלב כלשהו היה צורך לבלום את כמות התרומות:

פתיחה

במשך קרוב ל-1,310 שנים התלוותה להווייה התרבותית דתית של עם ישראל עבודת המשכן או המקדש: 480 שנות משכן, 410 שנות מקדש ראשון ו-420 שנות מקדש שני¹. יוצא איפה שבמרבית שנות קיומו של העם, נעדרו מהווי חייהם של בני האומה המשכן או המקדש - המהווים לכאורה את סמל התרבות המרכזי של הפולחן הדתי.

המחלוקת של ימינו סביב חשיבות בנין המקדש, וההכנה לקראת חידוש העבודה בו, מוכרת לנו מידיעות חדשותיות המספרות על נסיונות שונים של פעילי הר הבית לפקוד את מקום המקדש, עם תגובות המתנגדים לפעילות זו. הדבר גם עולה לתודעתנו מכתבות וממאמרים המלמדים על הכנות ממשיות של בניית כלי המקדש באופן שיוכשרו לעבודה מיידית עם הנתן האות לבנין המחודש של בית המקדש השלישי, וראיונות עם אנשי ציבור שונים הפורסים בפני הקוראים את משנתם הדתית ביחס לחשיבות המקדש בימינו. אולם מה היה היחס למקדש או להעדרו בדורות קדומים יותר?

בצורה ממוקדת יותר, יש לשאול האם הערגה לבניינו כפי שעולה מתפילת 'ולירושלים עירך ברחמים תשוב... ובנה אותה בקרב בימינו' ומ'ותחזינה עיננו בשובך לציון' ביטאה את משאלות ליבם הכמוסות של המתפללים, או שמא האשמתו של ר' יהודה הלוי: "ואין דבורנו: השתחוו להר קדשו, והשתחוו להדום רגליו, והמחזיר שכינתו לציון וזולת זה, אלא כצפצוף הזרזיר, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה וזולתו, כאשר אמרת מלך כוזר" (הכוזרי מאמר שני, כד), מוטחת כלפי הדורות כולם.

בעיונינו זה ננסה לעקוב אחר עדויות שמהן ניתן ללמוד על היחס לבניין המשכן והמקדש ולעבודתם בקרב בני הדורות שסוגיה זו רבצה לפתחם: נבדוק את יחסם של דורות שהיו צריכים להכריע אם לבנות משכן או מקדש בימיהם, נבחן את מידת מרכזיותו של המשכן/מקדש בקרב דורות שזכו לליווי משכן או מקדש בתקופתם ונדון בעדויות המתארות תגובות של העם למציאות של חורבן. הממצאים שיעלו משקפים אולי את היחס למקדש בתקופת בית ראשון ושני,

¹ 480 שנות משכן, על פי תיארוך מועד הקמת המקדש במלכים א ו, א. 410 שנות מקדש ראשון ו-420 שנות מקדש שני על פי ב' עבודה זרה ט ע"א; ערכין יב ע"ב (זאת, בניגוד למקובל במחקר ההיסטורי על פי עמד המקדש השני על תילו 585 שנים).

ובה' אל תמרדו ואתנו אל תמרדו בבנתכם לכם
מזבח מבלעדי מזבח ה' אלהינו" (יהושע כ"ב, י"ט)

מתברר מיד כי לא זו מטרת הבנין ולא זו תכליתו של
המזבח:

"כי עד הוא בינינו וביניכם ובין דרותינו אחרינו
לעבד את עבדת ה' לפניו בעלותינו ובזבחינו
ובשלמינו ולא יאמרו בגיכם מחר לבנינו אין לכם
חלק ב'ה'" (שם, כ"ז)

על מקומו השולי של משכן שילה בתקופת השופטים ניתן
ללמוד מפסוק מפתיע המתאר מנהג שילוני קדום:

"ויאמרו הנה חג ה' בשלו ממים ימימה אשר
מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסלה העלה
מבית אל שקמה ומנגב ללבונה" (שופטים כ"א, י"ט)

הצורך בפרוט הנרחב של מיקומה של שילה, העיר המרכזית
לכאורה של שבטי ישראל, מסגיר את מעמדה הרעוע.
הוכחה זו מצטרפת להעדר אזכורה של שילה כמקום פולחן
של העם בתקופת פועלם של השופטים. הר אפרים בה
יושבת העיר שילה נזכרת אמנם בהקשר של פולחן, אולם
לא פולחן של משכן, כי אם פסל אטרקטיבי המשמש את
מיכה ונגב מאוחר יותר על ידי בני שבט דן. ההתאספות
היחידה לתפילה המונית הנזכרת בספר שופטים בסיפור
פילגש בגבעה, התרחשה בבית אל, והכתוב טורח לציין כי
שם ממוקם ארון ה':

"ויקמו ויעלו בית אל וישאלו בא-להים ויאמרו בני
ישראל מי יעלה לנו בתחלה למלחמה עם בני בנימן
... ויעלו כל בני ישראל וכל העם ויבאו בית אל ויבכו
וישבבו שם לפני ה' ויצומו ביום ההוא עד הערב
ויעלו עלות ושלמים לפני ה': וישאלו בני ישראל בה'
ושם ארון ברית הא-להים בימים ההם"

(שם, כ' י"ח-כ"ז)³

את תיאור עלייתו של אלקנה לשילה בסוף תקופת
השופטים מסבירים חז"ל כמעשה חריג בתקופתו.

"עת לעשות לה' הפרו תורתך [...] אמר רבי זעירא
אם נזדקנה אומתך אל תבוז עליה, כשם שהיה עושה

³ הרד"ק מציע לפרש כי התיאור בית אל איננו תיאור מקום אלא
מורה על תפקידה של שילה כבית ה': "ויבאו בית אל - הנראה בעיני
כי על שילה אמר כי שם היה הארון ונקרא בית אל ובית ה' כמו ואת
בית ה' אני הולך כי לא מצאנו שהביאו הארון לבית אל שהוא לוז...".
אולם, גם הוא איננו משוכנע בפרושו, כפי שניתן להתרשם מהמשך
דבריו: "ויתכן לפרש גם כן שהביאו הארון לבית אל כי בית אל סמוך
לשילה הוא... והביאוהו שם להתפלל שם ויענם האל... אלא שאין
משמעות הפסוק שהביאו הארון שם אז כי הפסוק אומר ושם ארון
ברית הא-להים בימים ההם נראה כי שם היה הארון בקביעות ולא
שהביאו אותו שם ובשילה היה הארון בימים ההם..." (רד"ק, שופטים
כ', כ"ו).

"ויאמרו אל משה לאמר מרבבים העם להביא מדי
העבדה למלאכה אשר צוה ה' לעשת אתה: ויצו
משה ויעבירו קול במחנה לאמר איש ואשה אל יעשו
עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא:
והמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אתה
והותר" (שם, ה'ז')

נראה, אם כן, כי עבודת המשכן נתפסה בקרב העם - דור
יוצאי מצרים - כדרך האולטימטיבית לעבודת ה'. השאיפה
לנוכחות שכינה בקרב המחנה הייתה צורך קיומי עבור עם
שהורגל בהנהגה אלוהית מוחשית מהרגע שבו נחקה
בליבו ההכרה הדתית בקיומה.

מקומו של המשכן בחיי עם ישראל במשך ארבעים שנות
המסע במדבר לא זוכה להתייחסות מפורטת בכתוב. המשכן
נזכר כמקום עבודת הכהנים והלווים, והכתוב מפרט את
דרך נשיאתו במסע לארץ ישראל, אולם אין שום סיפור
שבמרכזו עומד מתח הקשור לבחירת מקומו של המשכן
והנבחרים לעבוד בו. אדרבא, מסיפור המתאר התרחשות
בתקופה זו ניתן ללמוד כי זהות העובדים במשכן לא
נתפסה כבחירה המעידה על מעלת הזוכים בה: דברי
התוכחה של משה לקרח שזכה לשרת את ה' במשכן, אינם
מיישבים את תחושת הקיפוח שהוא מבטא, ונראה כי אין
הוא רואה במעמד זה כל יתרון.

"המעט מכם פי הבדיל א-להי ישראל אתכם מעדת
ישראל להקריב אתכם אליו לעבד את עבדת משכן
ה' ולעמד לפני העדה לשרתם: ויקרב אתך ואת כל
אחיד בני לוי אתך ובקשתם גם כהנה"

(במדבר ט"ז, ט"ו')

בתקופת יהושע והשופטים

בימי הכיבוש והחלוקה נזכרים הגלגל ושילה כמקום ישיבתו
של יהושע, וכמקום כינוס העם לקראת החלטות דתיות
וגורליות², אולם אין עדות לפעילות יזומה מצד העם סביב
המשכן, ואף ישנם כמה פסוקים, מהם ניתן ללמוד כי מקום
המשכן לא היווה גורם למתח בין השבטים. שתי קבוצות
אנשים המביעות חוסר שביעות רצון מהנחלה שהוגרלה
להם (יהודה בשם כלב ובני יוסף) מבקשים תוספת נחלה
(כלב בן יפונה את חברון, ובני יוסף מבקשים חבל ארץ
נוסף), אולם אין בדבריהם ביטוי לשאיפת ירושת מקום
קרוב למשכן או למקדש העתידי.

סיפור נוסף הנוגע לכך, הוא כאשר בני ישראל חושדים
שבנית המזבח על ידי בני שבטי עבר הירדן נובעת מרצון
להעתיק את מקום המשכן לאזור נחלתם:

"ואך אם טמאה ארץ אחזתכם עברו לכם אל ארץ
אחזת ה' אשר שכן שם משכן ה' והאחזו בתוכנו

² כגון: הקמת 12 האבנים בגלגל, קיום הפסח בגלגל, ההכרעה לגבי
מעמדם של הגבעונים, גורלות הנחלה וכיוצא בזה.

"וַיִּשְׁלַחוּ וַיִּקְרְאוּ לוֹ וַיָּבֵא וַיְרַבְעֵם וְכָל קְהַל יִשְׂרָאֵל וַיְדַבְּרוּ אֶל רַחֲבֵעַם לֵאמֹר: אָבִיךָ הִקְשָׁה אֶת עַלְנוּ וְאַתָּה עֲתָה הִקְלַת מַעֲבַדְתְּ אָבִיךָ הִקְשָׁה וּמַעֲלֵנוּ הַכְּבֹד אֲשֶׁר נָתַן עָלֵינוּ וְנַעֲבֹדְךָ" (שם, יב, ג - ד)

תחושות אלו יצרו אולי תחושת מיאוס במפעל שגבה מהם מחיר כלכלי ואישי כה כבד, אולם מצד שני אנו רואים כי מפעלו הראשון של ירבעם לאחר פילוג הממלכה הוא בניית עגלים בדרך ובית אל ומיסוד פולחן אלטרנטיבי למקדש. מעשים אלו מעידים על חששו של ירבעם כי נאמני המקדש, גם אם הם תומכים בממלכתו, ישוּבו לירושלים בגלל זיקתם למקום הפולחן.

ימי בית ראשון חתומים בזיקה גבוהה לפולחן המקדש. מלכי יהודה מתוארים כמי שמשקיעים בשיפוץ המקדש (יואש) בטיהור המקדש (חזקיהו ויאשיהו) ויש אף מי שמאוויו לפולחן חורגים מתחומי סמכותו, והוא נענש על נטילה אסורה של תפקיד הקטרת הקטורת המיועד לכהנים בלבד (עוזיהו). עולי הרגלים של ימי בית ראשון מתוארים בהקפדתם על קיום הלכות הפולחן ובאמונתם במקדש כמי שיגן עליהם מפני מזימות החורבן של צריהם.

אלא, שהעדויות על עומק הזיקה מגיעות דווקא ממי שמתנגד לה, ורואה אותה כמי שמחבלת באפשרות תיקון העוולות המוסריות המאפיינות את המתמסרים לעבודת המקדש. נביאי בית ראשון, ובראשם ישעיהו מיכה וירמיהו, מתארים את העיוות של תפיסת העם לגבי ההיררכיה של קיום מצוות הדת:

"לָמָּה לִי רַב זְבַחֲיֶכֶם יֹאמֵר ה' שְׁבַעֲתֵי עֹלוֹת אֵילִים וְחֻלְבֵי מְרִיאִים וְדָם פְּרִים וּכְבָשִׁים וְעֵתוּדִים לֹא חִפְצָתִי: כִּי תִבְאוּ לְרֵאוֹת פָּנָי מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם רֶמֶס חֲצָרִי: לֹא תוֹסִיפוּ הִבִּיא מִנְחַת שְׂוֹא קִטְרֹת תוֹעֵבָה הִיא לִי חֹדֶשׁ וְשִׁבְתָּ קְרָא מִקְרָא לֹא אוֹכַל אֶנְוּ וְעֲצָרָה: חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שְׁנָאָה נִפְשִׁי הָיוּ עָלַי לְטָרַח נִלְאִיתִי נְשֹׂא: וּבְפִרְשֶׁכֶם כְּפִיכֶם אֲעִלִים עֵינַי מִכֶּם גַּם כִּי תִרְבוּ תִפְלֵה אֵינְנִי שְׁמַע יְדֵיכֶם דְּמִים מְלֹאוּ: רַחֲצוּ הַזְּכוֹ הַסִּירוּ רַע מֵעַלְלֵיכֶם מִנְגֵד עֵינַי חֲדְלוּ הָרַע: לְמַדּוֹ הֵיטֵב דְּרָשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרוֹ חֲמוּץ שִׁפְטוֹ יָתוּם רִיבּוֹ אֶלְמָנָה" (ישעיהו א', י"א-י"ז)

"שִׁמְעוּ נָא זֹאת רְאשֵׁי בַיִת יַעֲקֹב וּקְצִינֵי בַיִת יִשְׂרָאֵל הַמְתַעֲבִיבִים מִשְׁפָּט וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יַעֲקֹשׁוּ: בְּנֵה צִיּוֹן בְּדָמִים וִירוּשָׁלַם בְּעוֹלָה: רְאשֵׁיָהּ בְּשַׁחַד יִשְׁפְּטוּ וְכֹהֲנֶיהָ בְּמַחִיר יִירוּ וּנְבִיאֶיהָ בְּכֶסֶף יִקְסְמוּ וְעַל ה' יִשְׁעֵנוּ לֵאמֹר הֲלוֹא ה' בְּקִרְבָנוּ לֹא תִבּוֹא עָלֵינוּ רָעָה: לָכֵן בְּגַלְלָכֶם צִיּוֹן שְׂדֵה תַחֲרֹשׁ וִירוּשָׁלַם עֵינֵי תַהֲיֶה וְהָרַבִּית לְבָמוֹת יַעֲר" (מיכה ג', ט'-י"ב)

"אֵל תִּבְטְחוּ לָכֶם אֶל דְּבָרֵי הַשֶּׁקֶר לֵאמֹר הִיכַל ה' הִיכַל ה' הִיכַל ה' הִמָּה: ... הִנֵּה אַתֶּם בְּטָחִים לָכֶם עַל דְּבָרֵי הַשֶּׁקֶר לְבַלְתֵּי הוֹעִיל: הַגִּבּוֹ רָצַח וְנָאֵף וְהַשֶּׁבַע לְשֶׁקֶר וְקִטְר לְבַעַל וְהַלֵּךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם: וּבְאַתֶּם וְעַמְדַתְּם לְפָנַי בְּבַיִת הַזֶּה אֲשֶׁר

אלקנה כשהיה מדריך את ישראל ומעלה אותן לשילה, לא בדרך שהיה עולה בשנה זו היה עולה בשנה אחרת, אלא כל שנה ושנה היה עולה בדרך אחרת, בשביל לשמע את ישראל לשילה, לפיכך הכתוב מיחסו, ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים ושמו אלקנה בן ירוחם בן אליהוא בן תחו בן צוף אפרת" (מדרש שמואל א')

'ועלה האיש ההוא' – משמע הוא ולא אחרים.

חורבנה של שילה לא נזכר במפורש בספר שמואל, וספק אם היינו יודעים על מעבר המשכן לנוב, אלמלא סיפור הריגת כהני נוב בידי שאול.

480 שנים עמד המשכן על תילו, ולמעט תיאורי עבודת המשכן השוטפת ותפקידו כמקום כינוס בשעות הכרעה גורלית, אין עדויות על מרכזיותו בהווי חייהם של דורות המדבר, ההתנחלות והשופטים. אזכור מעשי פולחן דתי שלא במסגרת עבודת המשכן⁴, מחזקים את ההשערה שהעדר העדויות אכן מלמד על התרופפות הזיקה למשכן ועל העדפת דרכי פולחן חלופיות.

ימי בית המקדש הראשון

התעוררות ראשונה לבנין המקדש ופעולות הכנה לקראתו אנו מוצאים בימי דוד: אחד ממעשי דוד הראשונים הוא כיבוש ירושלים מידי יבוס (שמואל ב', ה'), ומיד לאחר מכן טקס ציבורי חגיגי של העלאת ארון ה' לבית דוד בירושלים (שם, ו'), ובקשת דוד מנתן להתחיל את הבניה (שם, ז'). תשובת נתן כי בנו של דוד הוא שיבנה את הבית לא מצננת את התלהבותו, והוא ממשיך בהכנות על ידי קניית גורן ארוונה היבוסית ובנית המזבח בו (שם, כ"ד).

לאחר מכן, מפעל הבניה של מקדש שלמה ממלא את ההוויה הדתית והכלכלית של כל חלקי העם. הכל נדרשים לשלם מסים ולהעניק ימי מילואים לטובת הבניה, והכל שותפים לארבעה עשר ימי החג של חנוכת המקדש עם סיום בנייתו, בו הם שומעים על יעודו של המקדש ועתות הכינוס בו. האם השותפות למפעל יצרה זיקה לפולחן המקדש?

התשובה לשאלה זו מורכבת. שכן, אין ספק ששנות הבנין הרבות הן שהכשירו את ניצני המרד של ירבעם וסבלי בית יוסף במלוכת שלמה, כפי שמודגש היטב בדברי ירבעם ובדברי המצטרפים אליו:

"וְזֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר הָרִים יָד בְּמִלְךָ שְׁלֹמֹה בְּנֵה אֶת הַמְּלֹא סָגַר אֶת פְּרֵץ דָּוִד אָבִיו: וְהָאִישׁ יִרְבַּעַם גְּבוּר חֵיל וַיְרָא שְׁלֹמֹה אֶת הַנֶּעֱר כִּי עָשָׂה מְלֹאכָה הוּא וַיִּפְקֵד אֹתוֹ לְכָל סָבֵל בַּיִת יוֹסֵף"

(מלכים א' י"א, כ"ז-כ"ח)

⁴ פסל מיכה, מזבח הבעל של משפחת גדעון, הזנות אחר האפוד שיצר גדעון משלל המלחמה.

אֲשֶׁר יְרוּשָׁלַם חֲרָבָה וְשַׁעֲרֶיהָ נִצְתּוּ בְּאֵשׁ לְכוּ וְנִבְנָה
אֶת חוֹמַת יְרוּשָׁלַם וְלֹא נִהְיָה עוֹד חֲרָפָה”

(נחמיה ב, י"א – י"ז)

קופת המקדש ריקה, והתרומות והמעשרות האמורים
לכלכל את עובדי המקדש אינם מגיעים ליעודן כפי שניתן
ללמוד מסעיפי אמנת נחמיה:

”וְהַעֲמַדְנוּ עֲלֵינוּ מִצֹּת לְתַת עֲלֵינוּ שְׁלִישִׁית הַשֶּׁקֶל
בְּשָׁנָה לְעִבְדַת בַּיִת אֶל-לֹהֵינוּ: לְלֶחֶם הַמַּעֲרֶכֶת וּמִנְחַת
הַתֵּמִיד וְלַעֲוֹלֹת הַתֵּמִיד הַשְּׁבֻתוֹת הַחֲדָשִׁים לְמוֹעֲדִים
וְלִקְדָּשִׁים וְלַחֲטָאוֹת לְכַפֵּר עַל יִשְׂרָאֵל וְכָל מְלֹאכֶת
בַּיִת אֶל-לֹהֵינוּ: וְהַגֹּרְלוֹת הַפְּלֹנֹו עַל קֶרֶבֶן הָעֲצִים
הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְהָעָם לְהִבְיֵא לְבַיִת אֶל-לֹהֵינוּ לְבַיִת
אֲבֹתֵינוּ לְעֵתִים מְזֻמָּנִים שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבַעַר עַל מִזְבֵּחַ
ה' אֶל-לֹהֵינוּ כְּפִתּוֹב בְּתוֹרָה: וְלְהִבְיֵא אֶת בְּכוֹרֵי
אֲדָמָתָנוּ וּבְכוֹרֵי כָל פְּרִי כָל עֵץ שָׁנָה בְּשָׁנָה לְבַיִת ה':
וְאֵת בְּלוֹת בְּנֵינוּ וּבְהִמְתִּינוּ כְּפִתּוֹב בְּתוֹרָה וְאֵת
בְּכוֹרֵי בְקָרֵינוּ וְצֹאנֵינוּ לְהִבְיֵא לְבַיִת אֶל-לֹהֵינוּ לְכֹהֲנִים
הַמְשָׁרְתִים בְּבַיִת אֶל-לֹהֵינוּ: וְאֵת רֵאשִׁית עֲרִיסַתֵּינוּ
וְתִירוֹמַתֵּינוּ וּפְרִי כָל עֵץ תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר נְבִיא לְכֹהֲנִים
אֵל לְשָׁכוֹת בַּיִת אֶל-לֹהֵינוּ וּמַעֲשֵׂר אֲדָמָתָנוּ לְלוִיִּם וְהֵם
הַלְוִיִּם הַמַּעֲשֵׂרִים בְּכָל עֲרִי עִבְדָּתָנוּ: וְהִנֵּה הִכְהֵן בֵּן
אֶהֱרֹן עִם הַלְוִיִּם בַּעֲשֵׂר הַלְוִיִּם וְהַלְוִיִּם יַעֲלוּ אֶת
מַעֲשֵׂר הַמַּעֲשֵׂר לְבַיִת אֶל-לֹהֵינוּ אֵל הַלְשָׁכוֹת לְבַיִת
הָאוֹצֵר: כִּי אֵל הַלְשָׁכוֹת יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי הַלְוִי
אֶת תִּירוֹמַת הַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר וְשֵׁם כָּלִי הַמִּקְדָּשׁ
וְהַכֹּהֲנִים הַמְשָׁרְתִים וְהַשּׁוֹעֲרִים וְהַמְשָׁרְרִים וְלֹא נֵעֲזֹב
אֶת בַּיִת אֶל-לֹהֵינוּ”
(שם י, ל"ג-מ')

כאן מתגלות במלוא פארן פעולותיהם של מנהיגי בית שני
בעיצוב הזכרון המחודש של עבודת המקדש ומקומה
בתפיסה הדתית. פרקי המקדש של ספר דברי הימים הינם
פרקי תעמולה על חשיבותה של ירושלים ועל מעלתם של
עובדי המקדש. ההיסטוריה של ימי דוד ותקופת בית ראשון
מסופרת מחדש עם תוספות משמעותיות המעידות על
החשיבות שהעניקו בני הדורות לקיום הפולחן, וכן על
השותפות של כל חלקי העם - תחילה בהקמתו ולאחר מכן
בשמחה שהתלוותה לעבודת המקדש. נציע שלוש דוגמות
המהוות מדגם חלקי בלבד לשיטה המאפיינת את כל חלקי
הספר:

1. **בחירת ה' בירושלים.** בחירת ה' בירושלים נרמזת בספר
שמואל, כשמלאך ה' מקבל ציווי א-לוהי להפסיק את
המגפה כשהיא מגיעה לירושלים. כותב ספרי הימים לא
הסתפק ברמז סמוי זה, והוסיף פסוקים המהווים אילוזיות
לסיפורי בחירה אחרים בתנ"ך: בחירת אברהם המחודשת
לאחר עקדת יצחק, בחירת יעקב בבית אל, בחירת ארץ
ישראל הנרמזת באילוזיה להתגלות המלאך ליהושע (יהושע

נקרא שמי עליו ואמרתם נצלנו למען עשות את כל
התועבות האלה: המערת פְּרָצִים הִיָּה הַבַּיִת הַזֶּה
אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם גַּם אֲנֹכִי הִנֵּה רְאִיתִי
נְאֻם ה'”
(ירמיהו ז', ד-ל"א)

העדפת פולחן המקדש על פני המוסר החברתי היא שתכריע
לדבריהם את גורל העם לחורבן ולגלות. אם כן, התקופה
היחידה עד כה בה מגלה העם ענין ורצון לפקוד את בית ה'
ולהיות שותפים לפולחנו היא זו שמובילה לחורבנו.
ההתמסרות הטוטאלית למקדש הייתה בעוכרי עובדי
המקדש ועוותה את כושר השיפוט של בני הממלכה ביחס
לרצון ה'.

ימי בית שני

מה הפלא, אפוא, ששבי ציון, שזקניהם עודם זוכרים את
המקדש הראשון ואת תוכחת הנביאים, מגלים רפיסות בכל
הנוגע להקמה מחודשת של המקדש, וזקוקים לדרבון
ולאיום בעונש מצד הנביא חגי, כדי להביאם לידי הרתמות
מחודשת לבנין הבית השני:

”וַיְהִי דְבַר ה' בְּיַד חֲגִי הַנְּבִיא לְאֹמֵר: הַעַת לְכֶם אִתְּם
לְשֻׁבַת בְּבִתְיֶכֶם סְפוּנִים וְהַבַּיִת הַזֶּה חֲרָב: וְעַתָּה כֹּה
אָמַר ה' צְבָאוֹת שִׁימוּ לְבַבְכֶם עַל דְּרָכֵיכֶם: זְרַעְתֶּם
הַרְבֵּה וְהִבֵּאתֶם אֶכּוֹל וְאִין לְשִׁבְעָה שְׁתוּ וְאִין
לְשִׁכְרָה לְבוֹשׁ וְאִין לֶחֶם לוֹ וְהַמְשַׁתְּכֵר מִשְׁתַּכְּר אֵל
צָרוּר נְקוּב: כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת שִׁימוּ לְבַבְכֶם עַל
דְּרָכֵיכֶם: עֲלוּ הָהָר וְהִבְאֵתֶם עֵץ וּבְנֵנו הַבַּיִת וְאַרְצָהּ בּוֹ
וְאִכְבַּד וְאַקְבְּדָהּ אָמַר ה': פִּנָּה אֵל הַרְבֵּה וְהִנֵּה לְמַעַט
וְהִבְאֵתֶם הַבַּיִת וְנִפְחַתִּי בּוֹ יַעַן מָה נְאֻם ה' צְבָאוֹת
יַעַן בֵּיתִי אֲשֶׁר הוּא חֲרָב וְאַתֶּם רְצִים אִישׁ לְבֵיתוֹ: עַל
פֶּן עֲלִיכֶם כָּלְאוּ שְׁמַיִם מִטָּל וְהָאֶרֶץ כָּלְאָה יְבוּלָה:
וְאַקְרָא חֲרָב עַל הָאֶרֶץ וְעַל הָהָרִים וְעַל הַדָּגָן וְעַל
הַתִּירוֹשׁ וְעַל הַיִּצְהָר וְעַל אֲשֶׁר תּוֹצִיא הָאֲדָמָה וְעַל
הָאֲדָם וְעַל הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל יִגְיַע כְּפִיִּם” (חגי א', ג-י"א)

ההתלהבות של בוני המשכן המתוארת בפרשת ויקהל
והירתמות ממלכת שלמה לבנין בית ראשון הינם נחלת
העבר. הזכרון המר של ימי בית ראשון, והעדר זכרונות
משכן או מקדש אחרים שיקהו את רישומם, מותירים את
ירושלים חרבה ואת המקדש שומם.

”וְאָבּוֹא אֵל יְרוּשָׁלַם וְאֶהֱי שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה: וְאַקוּם
לְיִלָּה אֲנִי וְאַנְשֵׁים מַעַט עִמִּי וְלֹא הִגְדַּתִּי לְאָדָם מָה אֶל-
לֵהִי נִתָּן אֵל לְבִי לְעֲשׂוֹת לִירוּשָׁלַם וּבְהִמָּה אִין עִמִּי כִּי
אִם הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֲנִי רֹכֵב בָּהּ: וְאַצְאָה בְּשַׁעַר הַגִּיאַ
לְיִלָּה וְאֵל פְּנֵי עֵין הַתְּנִין וְאֵל שַׁעַר הָאֲשַׁפֵּת וְאֶהֱי
שֹׁבֵר בְּחוֹמַת יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר הֵם פְּרוּצִים וְשַׁעֲרֶיהָ אֲכָלוּ
בְּאֵשׁ: וְאַעֲבֵר אֵל שַׁעַר הָעֵזִן וְאֵל בְּרַכַּת הַמֶּלֶךְ וְאִין
מְקוֹם לְבְהִמָּה לְעֵבֵר תַּחְתָּי: וְאֶהֱי עֹלָה בְּנַחַל לְיִלָּה
וְאֶהֱי שֹׁבֵר בְּחוֹמָה וְאַשׁוּב וְאַבּוֹא בְּשַׁעַר הַגִּיאַ וְאַשׁוּב:
...וְאֹמַר אֲלֵהֶם אִתְּם רְאִים הָרְעָה אֲשֶׁר אֲנֻחְנוּ בָּהּ

3. כותב דברי הימים מוסיף לדברי המענה של חירם לבקשת שלמה, מילים המעידות על הכרה אוניברסלית בחשיבות המקדש:

<p>מל"א ה, כ"א</p> <p>וַיְהִי כִשְׁמַע חִירָם אֶת דְּבָרֵי שְׁלֹמֹה וַיִּשְׂמַח מְאֹד</p> <p>וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' הַיּוֹם אֲשֶׁר נָתַן לְדָוִד הַמֶּלֶךְ בֶּן חֲכִים שֶׁכָּל וּבִינָה אֲשֶׁר יָבִינָה בַּיִת לַה' וּבֵית לַמַּלְכוּתוֹ:</p>	<p>דה"ב ב, י – י"א</p> <p>וַיֹּאמֶר חִירָם מֶלֶךְ צֹר בְּכָתֹב וַיִּשְׁלַח אֶל שְׁלֹמֹה בְּאַהֲבַת ה' אֶת עֲמֹו נִתְּנָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ:</p> <p>וַיֹּאמֶר חִירָם בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לְדָוִד הַמֶּלֶךְ בֶּן חֲכִים יוֹדֵעַ שֶׁכָּל וּבִינָה אֲשֶׁר יָבִינָה בַּיִת לַה' וּבֵית לַמַּלְכוּתוֹ:</p>
---	---

על מידת הצלחת פעולתם של מנהיגי שיבת ציון אנו יכולים ללמוד מתקופת הפאר של ימי הבית השני, בהם המקדש עמד במרכז חייהם של הפרושים, והכהנים הגדולים שמשו למעשה כראשי יהודה האוטונומית. דמויות מופת כשמעון הצדיק הכהן הגדול הותירו את חותמם באגדות תלמודיות המתארות את אצילותם ומעלתם. אולם גם תקופת זהר זו לא נמשכה לעד, כשכוחות בעלי מניעים זרים תפסו את השליטה על סדרי העבודה במקדש, ובכך רופפו מחדש את הזיקה של היהדות הפרושית למקום המקדש ולפולחנו. אף על פי כן האבל הכבד כתוצאה מן החורבן מתועד בסוגיות רבות בספרות חז"ל. אחת המסורות העוצמתיות ביותר היא זו המתארת את חוסר היכולת של כמה מחכמי התקופה להמשיך באורח חייהם עקב הזכרון הצורב של העדר עבודת המקדש:

"משחרב הבית האחרון רבו פרושין בישראל שלא היו אוכלין בשר ולא שותין יין ניטפל להן ר' יהושע אמר להן בניי מפני מה אין אתם אוכלין בשר אמרו לו נאכל בשר שבכל יום היה תמיד קרב לגבי מזבח ועכשיו בטל אמר להן לא נאכל ומפני מה אין אתם שותין יין אמרו לו יין נשתה שבכל יום היה מתנסך על גבי המזבח ועכשיו בטל אמר להם לא נשתה אמר להם אם כן לחם לא נאכל שממנו היו מביאין שתי הלחם ולחם הפנים מים לא נשתה שמהן היו מנסכין מים בחג תאנים וענבים לא נאכל שמהם היו מביאין בכורים בעצרת שתקו" (תוספתא סוטה ט"ו)

*

היסטוריית המקדש משקפת יחס אמביוולנטי של בני הדורות אליו. מצד אחד מאפשר המקדש אמצעי מוחשי של עבודת ה' המשתלב עם פולחנים דתיים של עמי הסביבה בני תקופת המשכן בית ראשון ושני, אולם מצד שני, פולחן המקדש אינו מאפשר שחרור והתמכרות לאקסטזה דתית סוחפת. העבודה במקדש כרוכה בכללים נוקשים אשר העדרם מוביל לירידת אש ה' השורפת את החוטאים. ואף

ה', (ג) ובחירת עם ישראל הנרמזת באילוזה לסיפור בלעם והאתון:⁵

<p>שמואל ב' כ"ד, ט"ז</p> <p>וַיִּשְׁלַח יְדֹו המֶלֶךְ אֶת יְרוּשָׁלַם לְשַׁחֲתָהּ</p> <p>וְכַהֲשִׁיחִיתָ רָאָה ה' וַיִּנְחָם עַל הָרְעָה וַיֹּאמֶר לַמֶּלֶךְ הַמְשִׁיחִית רַב עֲתָה הָרָף יָדָךְ וּמִלֶּאֶךְ ה' עֹמֵד עִם גֵּרֹן אֲרָנִן הַיְבוּסִי:</p>	<p>דב"ה א' כ"א, ט"ו – כ"ב, א'</p> <p>וַיִּשְׁלַח הָאֱלֹהִים מִלֶּאֶךְ לִירוּשָׁלַם לְהַשְׁחִיתָהּ וְכַהֲשִׁיחִיתָ רָאָה ה' וַיִּנְחָם עַל הָרְעָה וַיֹּאמֶר לַמֶּלֶךְ הַמְשִׁיחִית רַב עֲתָה הָרָף יָדָךְ וּמִלֶּאֶךְ ה' עֹמֵד עִם גֵּרֹן אֲרָנִן הַיְבוּסִי:</p>
---	--

וַיִּנְחָם ה' אֶל הָרְעָה וַיֹּאמֶר לַמֶּלֶךְ הַמְשִׁיחִית בְּעַם רַב עֲתָה הָרָף יָדָךְ וּמִלֶּאֶךְ ה' הֲיָה עִם גֵּרֹן הָאֲרֹנָה הַיְבוּסִי:

וַיִּשָׂא דָוִד אֶת עֵינָיו וַיִּרְא אֶת מִלֶּאֶךְ ה' עֹמֵד בֵּין הָאָרֶץ וּבֵין הַשָּׁמַיִם וַחֲרָבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַם וַיִּפֹּל דָוִד וַהֲזָקִינִים מְכַסִּים בְּשָׂקִים עַל פְּנֵיהֶם: וַיֹּאמֶר דָוִד זֶה הוּא בַיִת ה' הָאֱלֹהִים וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלָה לְיִשְׂרָאֵל:

2. **בדק הבית ע"י יואש.** עידוד העם להרים תרומות למקדש נזכר בסיפור בדק הבית שעורך יואש. כותב דברי הימים מנצל את העיסוק בסוגיה זו ומוסיף מילות עידוד שנאמרו כביכול בימי יואש, אולם ניכר בהם שהן מכוונות גם לאנשי דורו:

<p>מלכים ב' י"ב, ה' – ו'</p> <p>וַיֹּאמֶר יְהוֹאָשׁ אֶל הַכֹּהֲנִים כָּל כֶּסֶף הַקְּדָשִׁים אֲשֶׁר יִבְא בַיִת ה' כֶּסֶף עוֹבֵר אִישׁ כֶּסֶף נִפְשוֹת עֲרֹכּוּ כָּל כֶּסֶף אֲשֶׁר יַעֲלֶה עַל לֵב אִישׁ לְהִבְיֵא בַיִת ה': יִקְחוּ לָהֶם הַכֹּהֲנִים אִישׁ מִפְּרוֹ וְהֵם יַחֲזִקוּ אֶת בְּדֵק הַבַּיִת לְכָל אֲשֶׁר יִמָּצֵא שָׁם בְּדֵק:</p>	<p>דברי הימים ב' כ"ד, ה'</p> <p>וַיִּקְבֹּץ אֶת הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וַיֹּאמֶר לָהֶם</p> <p><u>צֵאוּ לַעֲרֵי יְהוּדָה וּקְבִצוּ מִכָּל יִשְׂרָאֵל כֶּסֶף לְחֹזֵק אֶת בַּיִת אֶל־לְהִיכֶם מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְאַתֶּם תִּמְהַרְרוּ לְדַבֵּר</u></p>
---	--

⁵ "וַיִּתְּחֶלְם וְהָיָה סֵלֶם מִצֵּב אֲרֻצָּה וְרָאשׁוּ מַגִּיעַ הַשְּׁמִימָה וְהָיָה מִלֶּאֶכֶי אֶל־הַיָּם עֲלִים וַיְרִידִים בּוֹ: ... וַיִּרְא וַיֹּאמֶר מֶה נֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֶל־הַיָּם וְזֶה שְׁעַר הַשָּׁמַיִם" (בראשית כ"ח, י"ב; ז"י) "וַתִּרְא הָאֱתוֹן אֶת מִלֶּאֶךְ ה' נָצַב בְּדָרְךָ וַחֲרָבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ וַתֵּט הָאֱתוֹן מִן הַדָּרֶךְ וַתִּלָּךְ בְּשֹׁדָה וַיִּקַּע בָּלְעָם אֶת הָאֱתוֹן לְהַטִּתָּה הַדָּרֶךְ" (במדבר כ"ב, כ"ג) "וַיְהִי בַּהֲיוֹת יְהוֹשֻׁעַ בִּירְחוֹ וַיִּשָׂא עֵינָיו וַיִּרְא וְהָיָה אִישׁ עֹמֵד לְנִגְדוֹ וַחֲרָבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ וַיִּלָּךְ יְהוֹשֻׁעַ אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ הֲלֵנוּ אֶתְּהָ אִם לְצִרְיָנוּ: וַיֹּאמֶר לֹא כִּי אֲנִי שֶׁר צָבָא ה' עֲתָה בָאתִי וַיִּפֹּל יְהוֹשֻׁעַ אֶל פְּנֵי אֲרָצָה וַיִּשְׁתַּחוּ וַיֹּאמֶר לוֹ מֶה אֲדָנִי מְדַבֵּר אֶל עַבְדּוֹ: וַיֹּאמֶר שֶׁר צָבָא ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ שֶׁל נַעֲלָךְ מַעַל רִגְלֶךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶתְּהָ עֹמֵד עָלָיו קֹדֶשׁ הוּא וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כֵּן" (יהושע ה', י"ג-ט"ו).

גם זאת, גם מי שיציית היטב לכל כללי העבודה, לא יהפוך בכך לעובד ה' טוב יותר, אם לא ידאג בו זמנית לטפח את מידות המוסר שבו ולנהוג בסביבתו הקרובה והרחוקה על פי תכתיבים דתיים שאינם נופלים בחשיבותם מעבודת המקדש. עבודת המקדש היא אם כן תובענית ביותר, וחויית קרבת הא-להים מתאפשרת רק למי שעומד בדרישות תובעניות אלו.

חידוש הערגה למקדש יתאפשר, אם לצד החשש מפני ההלכות הנוקשות הכרוכות בו, נשכיל לעצב את זכרון המקדש כמנהיגי ראשית ימי בית שני. הללו, עיצבו את זכרון המקדש על מרכיבים של חיי הדת הישראלית שאין עוררין על חשיבותם, המתאפשרים רק במציאות של מקדש, כפי שמשתקפים בזכרונותיו של אחד ממשוררי תהילים:

”שִׁמְחֵתִי בְּאִמְרֵים לִי בַּיַּת ה' נִלְךְ: עֲמִדוֹת הַיּוֹ רִגְלֵינוּ
בְּשִׁעְרֵיךָ יְרוּשָׁלַם: יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שְׁחֻבָּרָה לָהּ
יַחְדָּו: שֵׁשׁ עָלוּ שְׁבָטִים שְׁבָטֵי י-ה עֲדוֹת לְיִשְׂרָאֵל
לְהַדוֹת לְשֵׁם ה': כִּי שָׁמָּה יָשְׁבוּ כְּסֹאוֹת לְמִשְׁפַּט
כְּסֹאוֹת לְבַיִת דָּוִד: שְׁאֵלוּ שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַם יְשִׁלְיוּ
אֲהַבְיָךְ: הִי שְׁלוֹם בְּחִילְךָ שְׁלוֹה בְּאִרְמְנוֹתֶיךָ: לְמַעַן
אֲחִי וְרַעֲי אֲדַבְּרָה נָא שְׁלוֹם בְּךָ: לְמַעַן בַּיַּת ה' אֶ-לֵהִינּוּ
אֲבַקֶּשֶׁה טוֹב לְךָ” (תהלים קכ"ב)

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר ברכי אליצור, תשע"ג
עורך: אורי יעקב בירן

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
לביטול רישום לשיעור:
<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>
